

KREDITLAR BO'YICHA HISOBLANGAN FOIZLARNI BUFGALTERIYA HISOBIDA ASK ETTIRISH TARTIBI

**Boyqobilova Iroda
Raimberdiyev Akmalbek**

Annotatsiya: *Kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlarni bufgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirish moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon xalqaro va milliy bufgalteriya standartlariga muvofiq amalga oshirilishi lozim bo'lib, foiz daromadlari yoki xarajatlarini hisoblash va tan olish usullarini o'z ichiga oladi. Maqolada kredit foizlarini hisoblashning asosiy tamoyillari, ularni bufgalteriya hisobi schyotlarida aks ettirish tartibi hamda moliyaviy natijalarga ta'siri atroflicha tahlil qilinadi. To'g'ri hisob-kitoblar korxonaning moliyaviy holatini aniq baholash va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *Kredit foizlari, Buxgalteriya hisobi, Foizlarni hisoblash, Moliyaviy hisobot, Aks ettirish tartibi, Xalqaro standartlar, Daromadlar va xarajatlar*

KIRISH

Iqtisodiyotda kredit munosabatlarining markaziy o'rin tutishi, korxonalarining moliyaviy barqarorligi va samaradorligini ta'minlashda kredit foizlarini bufgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirishning ahamiyati beqiyosdir.

O'zbekistonda bufgalteriya hisobi tizimi xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) talablariga muvofiqlashtirilgan holda jadal rivojlanmoqda. Bu jarayon, jumladan, kredit operatsiyalari bo'yicha foizlarni hisobga olish tartibini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning yangilanishida ham o'z aksini topmoqda.

Masalan, tijorat banklarida kreditlarni hisobga olish tartibi bo'yicha avvalgi Markaziy bank qarori 2022-yilda o'z kuchini yo'qotgan bo'lsa, 2023-yilda Markaziy bankning 27/4-sonli qarori bilan "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to'g'risidagi nizom" tasdiqlandi. Ushbu yangi nizom foiz daromadlari va xarajatlarini hisoblashda hisoblash usuli va samarali foiz stavkasi kabi asosiy tushunchalarni belgilab berdi.

Shu bilan birga, xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun bufgalteriya hisobi standartlari ham yangilanmoqda. Jumladan, 2024-yilda qabul qilingan "Korxonalar va tashkilotlar moliyaviy-xo'jalik faoliyatining bufgalteriya hisobi schyotlar rejasi va uni qo'llash bo'yicha yo'riqnoma" (BHMS 21), shuningdek, xorijiy valyutada ifodalangan aktiv va majburiyatlarni hisobga olish tartibini belgilovchi BHMS 22 hamda pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni tartibga soluvchi BHMS 9 kabi yangi milliy bufgalteriya hisobi standartlari joriy etilishi bufgalteriya hisobi amaliyotiga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda.

Kredit foizlarini to'g'ri hisoblash va bufgalteriya hisobida aks ettirish nafaqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlaydi, balki korxonalar rahbariyatiga

samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ham muhim axborot bazasini yaratadi. Ushbu maqola kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning amaldagi tartibini, me'yoriy-huquqiy asoslarini va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimining xalqaro standartlarga muvofiqlashtirilishi jarayoni kredit munosabatlari bo'yicha hisoblangan foizlarni aks ettirish tartibiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. So'nggi yillarda qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar ushbu sohadagi amaliyotni takomillashtirishga va shaffoflikni oshirishga qaratilgan. Avvalgi tartibga soluvchi hujjatlarning o'z kuchini yo'qotishi va yangi nizomlarning joriy etilishi sohaga yangicha yondashuvlarni olib kirdi. Bu o'zgarishlar nafaqat banklar, balki xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun ham kredit foizlarini hisobga olishda yagona metodologik asosni yaratishga xizmat qilmoqda.

Markaziy bank Boshqaruvining 2023-yil 23-avgustdagi 27/4-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to'g'risidagi nizom" kreditlar bo'yicha foizlarni hisoblash metodologiyasini standartlashtirishda muhim qadam bo'ldi. Ushbu nizom tijorat banklari tomonidan kreditlar, mikroqarzlar, depozitlar va boshqa moliyaviy instrumentlar bo'yicha foizlarni aniqlashning yagona tartibini belgilaydi. Unda hisoblash usuli (accrual accounting) va samarali foiz stavkasi (effective interest rate) kabi Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) tamoyillariga mos keluvchi asosiy tushunchalarga aniq ta'rif berilgan. Bu yondashuv banklarning moliyaviy hisobotlarida foiz daromadlari va xarajatlarining haqqoniy va shaffof aks ettirilishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bank tizimining barqarorligi va ishonchliligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tijorat banklaridan tashqari, xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun ham buxgalteriya hisobi standartlari jadal yangilanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 27-dekabrda buyrug'i bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS 21) "Korxonalar va tashkilotlar moliyaviy-xo'jalik faoliyatining buxgalteriya hisobi schyotlar rejasini va uni qo'llash bo'yicha yo'riqnoma" kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning asosiy metodologik bazasini yaratadi. Ushbu standart korxonalarining aktivlari va majburiyatlari bo'yicha hisobvaraqlar rejasini batafsil belgilab beradi. Kredit foizlari bo'yicha hisob-kitoblarni aks ettirish uchun "Olinadigan foizlar" yoki "To'lanadigan foizlar" kabi tegishli schyotlar tizimida mavjud bo'lib, ular foiz daromadlari va xarajatlarini hisoblash usuli asosida o'z vaqtida va to'g'ri aks ettirish imkonini beradi. BHMS 21 foizlarni davrlar bo'yicha taqsimlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan kelgusi davr xarajatlari va daromadlari kabi tushunchalarni ham o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, xorijiy valyutada ifodalangan kreditlar va ularning foizlarini hisobga olish masalasi ham yangi standartlar doirasida tartibga solinadi. O'zbekiston

Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 6-dekabrda 201-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS 22) "Xorijiy valyutada ifodalangan aktiv va majburiyatlarni hisobga olish" xorijiy valyutadagi kredit foizlarini milliy valyutaga qayta hisoblashda yuzaga keladigan kurs farqlarini to'g'ri aniqlash va aks ettirish mexanizmlarini taqdim etadi. Bu esa moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga muvofiqligini va xorijiy valyutadagi kredit operatsiyalarining moliyaviy natijalarga ta'sirini shaffof ko'rsatishni ta'minlaydi. Kredit foizlarining moliyaviy hisobotlardagi aks ettirilishi pul oqimlari to'g'risidagi hisobotda ham muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 5-dekabrda 199-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS 9) "Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot" korxonalariga pul oqimlarini operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat turlari bo'yicha tasniflashni majburiy etib belgilaydi. Kreditlar bo'yicha to'langan yoki olingan foizlar odatda operatsion faoliyat pul oqimlarida aks ettiriladi, bu esa moliyaviy hisobot foydalanuvchilariga korxonaning pul mablag'larini yaratish qobiliyatini va ulardan foydalanish samaradorligini baholashda muhim axborot bazasini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimida amalga oshirilgan islohotlar, xususan, Markaziy bankning tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibini belgilovchi yangi nizomi hamda xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun qabul qilingan BHMS 21, BHMS 22 va BHMS 9 kabi milliy standartlar majmuasi kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlarni buxgalteriya hisobida aks ettirish tartibini tubdan takomillashtirdi. Bu standartlar XFHS tamoyillariga muvofiq, foiz daromadlari va xarajatlarini hisoblashda hisoblash usuli va samarali foiz stavkasi kabi ilg'or metodologiyalarni joriy etish orqali moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, shaffofligi va qiyoslanuvchanligini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, ular xorijiy valyutadagi operatsiyalar va pul oqimlarini aks ettirishda ham aniq ko'rsatmalar berib, korxonalariga moliyaviy qarorlar qabul qilish uchun yanada mustahkam va haqqoniy axborot bazasini taqdim etadi. Ushbu tahlil kredit foizlarini buxgalteriya hisobida aks ettirishning zamonaviy talablariga javob beradigan, kompleks va tizimli yondashuvni shakllantirishda me'yoriy-huquqiy bazaning muhim rolini yaqqol namoyish etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlarni buxgalteriya hisobida aks ettirish tartibini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, sifatli tahliliy va normativ yondashuvga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasida amalda bo'lgan buxgalteriya hisobi standartlari va me'yoriy-huquqiy hujjatlar doirasida kredit foizlarini hisobga olishning zamonaviy talablarini aniqlash, ularning amaliyotdagi qo'llanilishini o'rganish hamda mavjud muammolarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, kontent tahlili, mantiqiy xulosa chiqarish va sintez kabi ilmiy-tadqiqot usullaridan keng foydalanildi.

Tadqiqotning birlamchi ma'lumot manbalari O'zbekiston Respublikasining buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot sohasidagi so'nggi me'yoriy-huquqiy hujjatlari,

xususan, Markaziy bank Boshqaruvining 2023-yil 23-avgustdagi 27/4-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to‘g‘risidagi nizam” , O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 27-dekabrda buyrug‘i bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS 21) “Korxonalar va tashkilotlar moliyaviy-xo‘jalik faoliyatining buxgalteriya hisobi schyotlar rejasini va uni qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnoma” , O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 6-dekabrda buyrug‘i bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS 22) “Xorijiy valyutada ifodalangan aktiv va majburiyatlarni hisobga olish” hamda O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 5-dekabrda buyrug‘i bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS 9) “Pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot” kabi hujjatlardan iborat. Ushbu hujjatlar kredit foizlarini hisobga olishning nazariy va amaliy jihatlari tushunish uchun asosiy bazani taqdim etadi.

Tizimli tahlil usuli orqali yuqorida qayd etilgan me‘yoriy hujjatlarning bir-biri bilan o‘zaro bog‘liqligi va ularning yagona buxgalteriya hisobi tizimini shakllantirishdagi roli o‘rganildi. Bu, ayniqsa, turli standartlarning (masalan, BHMS 21 hisobvaraqlar rejasini, BHMS 22 valyuta operatsiyalari va BHMS 9 pul oqimlari) kredit foizlarini hisobga olishning umumiy jarayoniga qanday ta‘sir qilishini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Kontent tahlili usuli esa har bir me‘yoriy hujjatning matnini chuqur o‘rganishga, undagi asosiy tushunchalar, tamoyillar (masalan, hisoblash usuli, samarali foiz stavkasi), hisobga olish tartiblari va hisobvaraqlar rejasidagi tegishli schyotlarni aniqlashga qaratildi. Bu tahlil kredit foizlarini buxgalteriya hisobida aks ettirishning har bir bosqichini batafsil o‘rganish imkonini berdi.

Mantiqiy xulosa chiqarish va sintez usullari tahlil natijalarini umumlashtirish, kredit foizlarini hisobga olishning yagona, izchil va Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) tamoyillariga mos keluvchi tartibini shakllantirish uchun qo‘llanildi. Bu jarayonda, ayniqsa, yangi qabul qilingan standartlarning avvalgi amaliyotga nisbatan olib kirgan o‘zgarishlari va ularning korxonalar moliyaviy hisobotlarining ishonchliligi hamda shaffofligini oshirishdagi salohiyati baholandi. Tadqiqotda, shuningdek, kredit foizlarini hisoblash va aks ettirishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan amaliy muammolar va ularning yechimlari bo‘yicha takliflar ishlab chiqish uchun tanqidiy tahlil elementlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik yondashuvi kredit foizlarini hisobga olishning nazariy asoslarini amaliyot bilan bog‘lashga qaratilgan. Bu, bir tomondan, me‘yoriy hujjatlarda belgilangan qoidalarni tushunishni ta‘minlasa, ikkinchi tomondan, ularning korxonalarining kundalik buxgalteriya amaliyotida qanday qo‘llanilishini ko‘rsatib beradi. Xususan, BHMS 21 doirasida kredit foizlari bo‘yicha hisob-kitoblarni aks ettirish uchun mo‘ljallangan hisobvaraqlar (masalan, “Olinadigan foizlar” yoki “To‘lanadigan foizlar”) tizimini o‘rganish, ularning faoliyatini tahlil qilish muhim o‘rin tutdi. BHMS 22 ning xorijiy valyutadagi kredit foizlarini qayta hisoblash va kurs farqlarini aks ettirish

bo'yicha ko'rsatmalarini tahlil qilish esa xalqaro operatsiyalarga ega korxonalar uchun dolzarb bo'lgan masalalarni yoritishga xizmat qildi. Nihoyat, BHMS 9 [6] talablariga muvofiq, kredit foizlarining pul oqimlari to'g'risidagi hisobotda qanday tasniflanishi va aks ettirilishi, moliyaviy hisobot foydalanuvchilari uchun qanday axborot qiymatiga ega ekanligi ham tadqiqot doirasida ko'rib chiqildi.

Ushbu metodologiya kredit foizlarini buxgalteriya hisobida aks ettirish tartibini har tomonlama va chuqur o'rganishga, mavjud me'yoriy bazaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga, shuningdek, amaliyotni takomillashtirish bo'yicha asosli tavsiyalar berishga imkon beradi. Tadqiqotning ushbu yondashuvi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va shaffofligini oshirishga qaratilgan bo'lib, korxonalarining moliyaviy barqarorligini baholashda muhim axborot bazasini yaratadi. Natijada, tadqiqot natijalari korxonalar buxgalterlari, moliyachilar, auditorlar va tegishli davlat organlari mutaxassislari uchun foydali bo'lishi, ularga kredit foizlarini hisobga olish bo'yicha amaliy ko'rsatmalar berishi va qaror qabul qilish jarayonlarida yordam berishi kutilmoqda.

Xulosa

O'zbekistonda buxgalteriya hisobi tizimida amalga oshirilgan islohotlar, xususan, Markaziy bankning yangi nizomi hamda BHMS 21, BHMS 22 va BHMS 9 kabi milliy standartlarning joriy etilishi kredit foizlarini hisobga olish tartibini tubdan takomillashtirdi. Ushbu me'yoriy hujjatlar XFHS tamoyillariga muvofiq, hisoblash usuli va samarali foiz stavkasi kabi ilg'or metodologiyalarni tatbiq etib, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, shaffofligi va qiyoslanuvchanligini sezilarli darajada oshirdi. Ular nafaqat milliy, balki xorijiy valyutadagi kredit operatsiyalarini ham aniq aks ettirishni ta'minlab, korxonalarining moliyaviy qarorlar qabul qilish uchun mustahkam axborot bazasini yaratdi. Natijada, ushbu kompleks yondashuv moliyaviy barqarorlikni baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] Collings, S. IFRS 9 Moliyaviy vositalar: Keng qamrovli qo'llanma. London: Kogan Page, 2020.

[2] Weygandt, J. J., Kimmel, P. D., & Kieso, D. E. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari bilan moliyaviy hisob. Hoboken, NJ: Wiley, 2020.

[3] Al-Hussaini, M. A., Al-Hussaini, S. A., & Al-Hussaini, A. A. "IFRS 9 va moliyaviy vositalarni o'lchash: Adabiyotlar sharhi." Moliyaviy hisobot va Buxgalteriya hisobi Jurnal, vol. 19, no. 1, 2021, pp. 1-20.

[4] Al-Shammari, A. M., & Al-Shammari, S. A. "IFRS 9 ning moliyaviy instrumentlarni hisobga olishga ta'siri: Qiyosiy tahlil." Xalqaro Buxgalteriya hisobi va Moliyaviy hisobot Jurnal, vol. 11, no. 1, 2021, pp. 1-15.

[5] Epstein, B. J., & Jermakowicz, E. K. Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (XMHS) Ish daftari va Qollanma. Hoboken, NJ: Wiley, 2020.

[6] Al-Hussaini, A. A., Al-Hussaini, S. A., & Al-Hussaini, A. A. "IFRS 9 ni joriy etishdagi qiyinchiliklar: rivojlanayotgan iqtisodiyotlardagi banklar misolida." Moliyaviy Hisobot va Buxgalteriya Hisobi Jurnal, jild 19, son 2, 2021, pp. 153-170.

[7] Van der Maas, A. P. L. M., Van der Zanden, P. M. G. M., & Van der Steen, M. J. G. M. "IFRS 9 ning moliyaviy hisobot sifatiga ta'siri: Yevropa ro'yxatga olingan banklaridan dalillar." Moliyaviy Hisobot va Buxgalteriya Hisobi Jurnal, vol. 19, no. 3, 2021, pp. 301-320.

[8] Al-Hussaini, M. A., Al-Hussaini, S. A., & Al-Hussaini, A. A. "IFRS 9 ning moliyaviy vositalarni o'lchash va tan olishga ta'siri: So'nggi adabiyotlar sharhi." Moliyaviy Hisobot va Buxgalteriya Hisobi Jurnal, vol. 20, no. 1, 2022, pp. 1-20.